

Búcsú Csoóri Sándortól¹

Kedves Sándor!

Engedd meg, hogy a barátaid közül én is elköszönjek Tőled.

Réges-régen, több mint fél évszázaddal ezelőtt találkoztunk először. Te akkor már országosan ismert költő voltál, én pedig csak afféle filmes pályára készülő süvölvény. Eljöttél hozzám, és egy táskában könyveket és kéziratokat hoztál. Én akkoriban egy kollégiumi szobában laktam. Az ágyam fölött a falon a szüleimről készített fotóm mellett Bartók Béla és József Attila arcképe függött. A kollégiumi szobában volt egy asztal és két szék. Leültünk egymással szemben, és először te a verseidből és a prózai írásaidból olvastál föl nekem. Aztán én is elővettem a vaságy alól egy ütött-kopott kisbőröndöt, amelyben a fotóimat és az írásaimat őrizgettem. A fotóimból láthattad, milyen világból érkeztem, mi mindent láttam a forradalom napjaiban; néhány fölolvastott novellámból pedig megérezhetted, miként gondolkodom az életről, hazánk sorsáról és nemzedékünk helyzetéről... Bár Te a Dunántúlon, én pedig a Tiszántúlon láttam meg a napvilágot, igencsak hasonló élményekkel indultunk el a magunk pályáján. Te költőként, én filmesként... A beszélgetésünk során áttekintettük történelmünk sorsdöntő eseményeit: az I. világháborút, a trianoni tragédiát, a II. világháború borzalmait, több mint egymillió ártatlan honfitársunk pusztulásának körülményeit, a fasiszmus rémtetteit, a kommunista diktatúra égbekiáltó hazugságait, majd 1956 lélekemelő eseményeit és a forradalom vérbetiprásának rideg tényeit. Hamar kiderült, hogy a történelemről való vélekedésünk is igen-igen közel áll egymáshoz.

A sors különös akaratából mi embernek és magyarnak születünk. Természetes volt tehát számunkra, hogy emberhez méltó életet akarunk élni, hűségesek akarunk lenni a hazánkhoz és önmagunkhoz. Ezt a szelíd szándékunkat olyan természetesnek tekintettük, mint ahogy a Nap süt, a föld terem, a fa pedig ágat hajt. Igen ám; csakhogy azt is pontosan érzékeltük: oly korban és olyan

KÓSA FERENC (1937) filmrendező, volt országgyűlési képviselő.

1 Elhangzott az Óbudai temetőben 2016. szeptember 21-én.

országban élünk, amelyben az embertelenség erői messze fölülmúlják az emberiség erőit. A Trianonban megcsönkített ország s a történelem által megtöretett nemzet erőinek szinte semmi esélyük sincs a politikai hatalom vérvörös diktatúrájával és az országot megszálló idegen hadsereg irdatlan katonai túlerejével szemben... Reálisan mérlegelve hazánk lesújtó helyzetét, ilyenkor egy felelős katonai szakember nem mondhat mást, mint hogy le kell tennünk a fegyvert, és meg kell próbálnunk bármi áron túlélni jelenlegi áldatlan helyzetünket. Hiábavaló életáldozatok helyett legalább a pusztta létünket igyekezzünk átmenteni boldogabb időkre.

Egy szó mint száz: a múlt század hatvanas éveinek elején ilyen kilátástalan körülmények között próbáltunk rátalálni valamilyen emberként és magyarként is járható útra... Én – alkatomból eredően – szelíden és türelmesen érveltem a magam elképzelései mellett, te viszont – magyar költőként – szenvedélyesen lobogtál. Le s föl járkáltál a szűk kollégiumi szobában, és olykor-olykor még a kezeidet is ökölbe szorítottad. Korabeli naplóm tanúsága szerint a következőket mondtad:

„Jól értsd meg, Kósa Feri: nekünk, magyaroknak már az is feltámadás, ha megválaszthatjuk, mibe pusztulunk bele... Én költő vagyok... Nem tudom és nem is akarom a minden áron való túlélés logikája szerint elképzelni az életem. Nem akarok se belegabalyodni, se beledögleni a megalkuvások kényszereibe. Sem mint ember, sem mint magyar költő... Azt persze elismerem, hogy a józan eszünkkel föl kell mérnünk a mindenkori katonai és politikai erőviszonyokat, de hitem szerint a katonai és a politikai logikával szemben léteznie kell valamilye emberi logikának is. Mert az ember több, mint a történelmi tények és a társadalmi viszonyok összessége. Sokkal több!... Nem véletlenül írta Ady, hogy »vagyok, mint minden ember: fenség, észak-fok, titok, idegenség, lidérces messze fény...«, és József Attila se véletlenül írta, hogy túl kell lépnünk »e mai kocsmán, az értelemig és tovább...« De gondolj csak Balassira, Zrínyire, Petőfire vagy akár Illyés Gyulára, aki akkor írta meg a zsarnokságról szóló versét, amikor ezért bitófa járt. Nem a zsarnokság túlerejét mérlegelte, és nem az elnémulást választotta menedékül, hanem az igazmondást. Azért, mert egy magyar költőnek ez a dolga: igazat kell mondania – akár az élete árán is... Mert írva van, hogy az igazság szabadabbá tesz. És írva van az is, hogy az igaz embereknek a haláluk után is békéjük lesz a túlvilágon... Teljesen függetlenül attól, hogy milyen korban élünk, és miféle hatalmak uralkodnak fölöttünk. Nekünk bármiféle hatalom bármiféle hazudozásaival szemben igaz verseket kell írunk. Mi tévedhetünk, de nem hazudhatunk! A mindenkori hatalmak logikájával szemben életben kell tartanunk az emberi logikát. Ki kell csikarnunk a történelemtől a szabad gondolkodás és az igazmondás jogát. Nincs más választásunk... Azt persze tudnunk kell: minél hitványabb valamely hatalom, annál nehezebben viseli az őszinte emberi szót. És sajnos Magyarországon sohasem volt hiány a hitványabbnál hitványabb hatalmasságokból és az őket szolgáló magánszorgalmú ebekből. Ma sincs. Tisztelet és főhajtás illesse a kivételeket, akik tisztességesek próbáltak

maradni a hatalomban is. Mert bár kevesen, de voltak és lehetnek ilyen emberek is a történelmünkben.”

Első találkozásunk alkalmával ilyesféle hangnemben beszélgettünk egymással. Miközben tepertős pogácsát rágcsáltunk, fölidéztük még Tolsztoj szalóigévé vált híres mondatait is:

„A madár attól madár, hogy repül. Az ember pedig attól ember, hogy szabad akar lenni...”

Ezek után elővettél a táskádból egy füzetet, és abból fölolvastál két emlékezetes mondatot. Idézem: „Az írónak nem részvétre vagy rokonszenvre van szüksége, hanem az olvasó szabadságára... Ez egyúttal azt is jelenti, hogy szabadnak lenni annyi, mint mást föl szabadítani...”

Válaszul én is előkerestem azt az irkámot, amelyben 1956 tavaszán, a ballagásom napján leírtam a magam szerény emberi hitvallását. Eléd tettem a megfakult füzetet, és fölolvastam belőle néhány mondatot:

„...Őrizd az embert, mert hivatásod nem más, mint elkötelezettség, nem kevesebb, mint szabaddá tenni másokat... Őrizd a szabadságot, mert csak addig vagy ember, amíg szabad akarsz lenni... S ha reggel újra látod, amint felelősségük elől a saját hátuk mögé bújnak az emberek, a szemed se rebbenjen. Gondolj a Napra. Ő se szól, csak fölkel és járja az útját...”

A föl idézett mondatok hallatán mindketten úgy éreztük, hogy valamiért egymás mellé rendelt minket a sors. Barátok lettünk. De úgy is mondhatnám, hogy azon a napon két keménykoponyájú magyar szegénylegény életre szóló barátságot kötött egymással. Ettől a szent pillanattól kezdve én Költő Sanyinak neveztelek el téged, és amikor csak találkoztunk, mindig is így szólítottalak.

Kedves Költő Sanyi!

Barátságunk évtizedei során sok-sok filmnovellát és forgatókönyvet írtunk együtt. Annyira együtt, hogy az egyik mondatot te írtad a másikat meg én. Az első közös munkánk a *Tízezer nap* volt, amely a Tisza környéki szegényemberek életéről szólt. Mivel ebben a filmünkben az 1956-os forradalmat forradalomnak neveztük, a filmet a korabeli politikai hatalom könyörtelenül betiltotta. Azt követelték tőlem, hogy a forradalom szót vágjam ki a filmből, vagy szinkronizáljam át ellenforradalomra. Mivel ez az utasítás ellentétes volt az igazsággal és a történelem tényeivel, a cenzúra parancsának végrehajtását megtagadtam. Emiatt éveken át a lét és a nemlét, az élet és a halál között tengődtem. Ezekben az életveszélyes időkben leginkább Te tartottad bennem a lelket... Valamely isteni csoda folytán túléltek ezeket az észveszejtő időket. Ezek után még számos közös filmet készítettünk veled és Sára Sanyival együtt. A filmjeinkről itt és most nem kívánok beszélni. Csak annyit említenék, hogy voltak hazai és világra szóló sikereink, de szinte valamennyi filmünkkel meg kellett ütköznünk a korabeli cenzúra hatalmával. A tiltások és megaláztatások elviselésére több energiánk ment el, mint az alkotó munkára. De hát ez volt az ára annak, hogy emberek és magyarok maradjunk. Mivel Bibó István is itt nyugszik ebben a temetőben, morális kötelességem szigorítani a szavaimat. Így hát még azt is hozzátenném,

hogy tisztességes emberek és tisztességes magyarok akartunk maradni. Erről tanúskodnak a közéleti küzdelmeink is. És ezekbe a szinte kilátástalan küzdelmekbe mások is behaltak már...

Itt és most, a ravatalodnál valamiről még szólnom kell:

Amikor legutóbb találkoztunk, vittem neked ajándékba egy könyvet, amely az én fotóimat tartalmazza. Mivel Csíkszeredától Chicagóig sokfelé jártunk együtt, bebarangoltuk szinte a fél világot, a könyvben sok olyan kép is található, amelynek készítésekor te is ott álltál mellettem, így hát számos közös képi emléünk van: a gémeskutaktól kezdve, a gótikus katedrálisokon át egészen a felhőkarcolókig... A térdedre téve lapozgattad ezt a fotóskönyvet. Olykor-olykor egy-egy képnél megálltál és bólogattál. Néha-néha felém fordítottad a fejed, és a szemembe néztél. Én azonban úgy éreztem: rám nézel bár, de mintha már messzebbre tekintenél. Mintha a létezés innenső partján lennél, de a tekinteted már a létezés túlsó partjára révedne. Itt is vagy még, de már ott is. A tekintetedből megéreztem a végső távozásod közeledtét. Nem érzékenyültél el, férfiasan viselted a sorsodat. Amikor elköszöntem tőled hosszasan megszorítottad a csuklóm. Nem szóltál semmit, de nagyon távolra néztél... Adyval szólván: mintha förtelmeit e rövid mának már túlnézte volna a szemed... De még volt erő a kezded szorításában. Talán a barátságunk ereje... Miközben szorítottad a kezem, belém villant egy emlék: amikor meghalt édesanyád, a családot nem merted veled közölni a halála hírét. Attól féltetek, hogy menten behalsz a hírbe. Engem kértek meg arra, hogy ezt a tragikus ténytet valahogy tapintatosan tudassam veled. Te akkor valamilyen súlyos gerincműtét után feküdtél egy kórházi vaságyon. Amikor beléptem a kórterembe, felém fordítottad a fejed. Odamentem az ágyadhoz, nyújtottam feléd a kezem, de mielőtt egy árva szót szólnom, megszorítottad a csuklóm, és alig hallható hangon azt kérdezted: ...Anyám?... Én a kérdésedre csupán hangtalanul bólintottam. Imádtad édesanyádat, de nem sírtál. Bámultad a plafont. Már akkor és ott is a létezésen túlra néztél, miként utolsó találkozásunk legutolsó pillanataiban...

Kedves Sándor!

Amióta eltávoztál közülünk kizökkent körülöttem az idő, és mintha én is kizökkentem volna az időből. Összefolytak bennem az évek, az évtizedek, a telek és a nyarak, a nappalok és az éjszakák. Szinte teljesen elvesztettem az időérzékemet. Néha-néha már azt sem tudom megítélni, hogy mostanában dél van-e, vagy éjjel. Gyakran összeszorul a szívem, megáll a kezemben a toll, lebénulnak az agysejtjeim, és nehezen jön álom a szememre. Mára virradóra már az is megfordult a fejemben, hogy ezt az én esendő, halovány, halotti beszédemet talán nem is kéne elmondanom a ravatalodnál, hiszen a mi végső búcsúzásunkhoz inkább illene a hangtalan zokogás, a vigasztaló zene, a fájdalmas harangzúgás vagy a mélységesen mély csönd.

Isten áldjon Sándor!

Nyugodj békében!